

Szemle

Mennyei Barátom! *Barcsay Ábrahám levelei Orczy Lőrínchez (1771–1789)*

Mindenekelőtt: a Barcsay Ábrahám mintegy másfélszáz levelét és könyvtervezetének fennmaradt töredékét tartalmazó kiadvány az utóbbi évtized egyik legjelentősebb irodalomtörténeti forráskiadása a klasszikus magyar irodalom körében. A nagybányai Orczy-hagyatékban található Barcsay-szövegek feldolgozásának évtizedes munkáját foglalja össze ezzel Egyed Emese.

Mielőtt rátérnék vállalt feladatomra, egy rövid kitérőt kell tennem. A szövegkiadó gyakorlati megoldásai, elméleti reflexiói számos olyan problémát vetnek fel, amelyek elkerülhetetlenné teszik Egyed Emese irodalomtörténeti munkásságának fogadtatásával való szembenézést.

Távolabbról közelítve e recepcióhoz: Z. Kovács Zoltán főszerkesztésében kilenc felsőoktatási intézmény és kutatóintézet kutatóinak és ösztöndíjasainak közreműködésével egy antológia készül a klasszikus magyar irodalom köréből. Tanulságos a kiválasztott szövegek listáját böngészni, sajátos lenyomatát adják a tudományág aktuális önértelmezésének. Az első körben kiválasztott szövegek alapján kirajzolódó Barcsay-értelmezés – számomra legalábbis úgy tűnik – semmit sem hasznosított a Barcsay-szöveg-hagyaték Egyed Emese által készített kritikai igényű rendszerezéséből,¹ valamint az újabban előkerült (többnyire idegen nyelvű) versekből és a nagybányai levélgyűjtemény elemzése alapján megfogalmazott értelmezésekből. E válogatás megmaradt „a felvilágosodás eszméit elfogadó”, „dilettáns” „nemesi költő” jellemzésénél.

Pedig – immár a kritikákra térve – Egyed Emesének a Barcsay-szövegek kapcsán tett problémaérzékeny kérdései, észrevételei és elemzései nemcsak e hagyományosnak tekinthető értelmezést képesek megújítani, hanem a tudomány szak önreflexió szintjére is rávilágítanak. A kritikák igazolják, hogy Egyed Emese munkássága valóban „elevenbe vágó” kérdéseket vet föl: Onder Csabának 1999-ben megjelent rövid írására,² majd egy évre rá Thimár Attila és Onder Csaba gyorsan lezárt vitájára,³ valamint Balogh Piroskának ugyanabban az évben megjelent rövid kritikájára⁴ egyaránt jellemző, hogy Egyed Emese kutatásának tudományos érdemeit elismerik, eredményeit mind a Barcsay-filológia, mind a magyar felvilágosodás-kutatás szempontjából jelentősnek tartják; problémaként tételeződik viszont szövegeinek retorizáltsága, stílusának sajátossága, mivel ezek számtalan esetben ellentmondásosan viszonyulnak az írásai alapján Egyed Emesének tulajdonított konstrukciókhoz, valamint az ezzel szemben álló és elemzéseinek implicit előfeltevései alapján Egyed Emese írásaira szintúgy jellemzőnek tartott nem-konstrukciós filológiai és tudományeszményhez.

Itt nyílik lehetőség visszakapcsolódni a recenzeálandó kiadványhoz. Egyed Emese műveinek kritikai visszhangja magyarázat lehet ugyanis a kötet bevezetőjében megfogalma-

zott észrevételre: „[Aki e levélszövegek feltárására vállalkozik] Nem kerülheti el a régi kézirat mai olvasásának (és kiolvasásának) alku-helyzetét, a nyomtatott művé alakítás filológust próbáló állomásait sem. A szöveggondozót tudományos anatómia sújthatja, a közreadónak a legszigorúbb ítélet jár (ki).” (5.)

E mondat után, amely a recenzens lehetőségeit erőteljesen korlátozza, mégiscsak szükséges a kötet elméleti és gyakorlati megoldásaival foglalkozni. Egyed Emese első Barcsay-monográfiájának (*Levevők Múzsák fejéről sisakomat*) több problémafelvetése köszön vissza a szövegkiadás bevezetőjében. A könyv alapján, valamint Barcsay sajátos helyének (pontosabb: helynéküliségének) ismeretében érthető Egyed e kiadványban megfogalmazott alapvető célja: a különböző diszciplínák által eddigelé figyelmen kívül hagyott Barcsay-korpuszt a különféle kontextusok számára megnyitni, illetve (ami legalább ilyen fontos) nyitva hagyni. Ugyanis az irodalom- és a művelődéstörténetnek, a had- és a politikatörténetnek, a mentalitáskutatásnak egyaránt értékes forrásai (lehetnek) az Orczyhoz tizenkilenc éven át küldözgetett levelek. (5., 8.)

A levelek kontextualizálása egyrészt a hozzájuk fűzött magyarázatok révén lehetséges (lásd a *Jegyzetek és mutatók a levelekhez* című részt), másrészt viszont – ettől elválaszthatatlanul – maga a szövegkiadás is kontextualizáció: így a bevezető (*Barcsay levelei Orczyhoz*) és a szövegközlés is (*Levelek*). A bevezető első oldalai az irodalomtörténet értelmezési és kiadási hagyományaiba illesztik be a levélgyűjteményt. Barcsay művei már a kései kortársak számára is (például Kazinczy) nyugtalanítóak voltak filológiai szempontból, csakúgy, mint a XIX. század későbbi évtizedeiben: a nyomtatott publikációk ellenére is csak bizonytalanul és töredékesen ismert életmű megbízható, pontos rekonstrukciója volt a cél: „a ragyogó egész”. (6.) Egyed Emese leszámol e „filológusi óhaj”-jal (6.), jöllehet nem kevésbé filológusinak tekinthető érvekkel, amelyek a korabeli levelezési gyakorlatra, a posták megbízhatatlan működésére és a Barcsay-hagyaték hányatott utóéletére hivatkoznak. Míg ez az érvelés, valamint az Orczy-hagyaték egyéb részeinek feldolgozottsági állapotára történő hivatkozás egyértelműen egy rekonstruktív (alighanem erre utal a „forráskiadás szöveggkritikai eszményé”-re való hivatkozás is – 6.), teljességre törekvő (bár e törekvés soha be nem teljesülését elismerő) filológiai alapvetést feltételeznek, addig a bevezető más helyein Egyed Emese egyértelművé teszi, hogy a szövegkiadói tevékenységet a konstruktivista megközelítésből fakadó belátások is befolyásolták: „Érdemes teljességében hozzáférhetővé tenni e gyűjteményt: szándékunk végleges szövegváltozat létrehozása volt a helyenként keltezetlen kéziratlapokból. Időközben egy *képlékenyebb* könyvmodell tűnt érvényesebbnek. Így aztán – *átírást, egy interpretáció-változatot* vehet itt kezébe a türelmes olvasó.” (5. – Kiem. L. G.)

Fontos e megközelítés hangsúlyozása, ugyanis a levelek szövegének hozzáférhetősege mellett továbbra is jelentős kérdés az, hogyan létezik (illetve hogyan létezett) a kiadvány forrásául szolgáló, többször is „leveleskönyv”-nek nevezett szövegegyüttes. Annak az „összefüggő gyűjtemény”-nek (10.) a kiadására került-e most sor, amely abban a „drága szekrény”-ben, az „Ó Testamentombéli Frigy ládá”-nak abban a „fiokjá”-ban (53.) volt, amelyben Orczy Barcsay leveleit őrizgette? Barcsay elragadtatott leírásai ugyanis feltehetően egy valóban létezett levelesládára utalnak, a „fiok” kifejezés pedig azt sugallja, hogy Orczy, mint általában mások a korszakban (lásd Kazinczy példáját) az egyes levelezőpartnerekkel folytatott levelezését *külön* gyűjtötte a többitől, az egyes levelezések csak a láda birtokosánál (birtokosa fejében) állhattak össze egy nagyobb egésszé. (Ez tette lehetővé, hogy többszerzős köteteket állítsanak össze, másoknak is felolvassák vagy éppen

hivatkozzanak rá leveleikben.) Ily módon ténylegesen létezhetett egy Barcsay–Orczy-leveleskönyv, amely „Révai szerkesztői elgondolásában, bevezetőivel, szerkesztésében” (9.) jelent meg végül. Egyed Emese tehát a *Két Nagyságos Elmének Költeményes Szüleményeit* „leveleskönyvünk mintegy filológiai tanúsításá”-nak (uo.) tartja, mivel „a nagybányai kéziratanyag és a könyv versanyagának tetemes része közös” (uo.).

Érdemes egy Anyos Pálhoz írt Orczy-levele is kitérnünk e kérdés tárgyalásánál, ugyanis Barcsay jól elrendezett, szerves egészt alkotó rendszere (ti. a fiókos szekrény) helyett Orczy egy másfajta eszményre látszik utalni levelében: „Atyaságodat a Verselő Társosság’ actuariussának el választottuk ’s feltűtük Magunkban: valamit még nekünk a’ Sz. Szűzek néha néha jobban zengő furuglyával danolnak, mind meg küldgyük, hogy az Atyaságod szekrényében *bé-hányatván*, valaha feledékenység bal sorsától védelmeztessenek [...]. Őszve vannak szedve mit én, mit Barcsay nékem irdogált, ezek is a’ Szabadságról való levéllel és a’ fehér tatárokról írt rövid Historiával Atyaságodhoz fognak jutni, de előbb megkettőnknek meg kell simítani, hogy egy Saturnus idejít érvén hiba nélkül ki adathassanak.”⁵ Az idézet első fele szerint Orczy mintha egy rendszerező elv nélküli szövegthalmaz részeként képzelné el a „Verselő Társosság” szövegeinek gyűjteményét – jellemző módon Batsányi is Anyos halála után „valahová” „eltévelyedet”⁶ Orczy-szövegekről írt –, amit kiegészítve a második rész tanúságával, tudniillik Orczy hangsúlyozza a Barcsayval egymáshoz írt szövegeiknek összegyűjtését – a tény nem magától értetődő –, fel kell tenni a kérdést: Mit olvasunk? Valóban tekinthetjük-e a *Két Nagyságos*...-t a feltételezett (és most félig kiadott) leveleskönyv filológiai tanúsításának, különösen annak ismeretében, hogy az abban szereplő egyik vers sem 1782 utáni. Mindez szükségessé teszi a Révai szerkesztői szerepét illető kérdések újbóli végiggondolását is.

De meg kell állapítani: Egyed Emese a konstrukció és rekonstrukció között sikeresen teremti meg az egyensúlyt. A „kéziratos művel” való „filológiai találkozás” (5.) – a nagybányai hagyatéka az eredeti egésztől elszakadva, „idegen” szövegekkel való keveredés és többszöri átrendezés nyomait viseli magán, jelenlegi állapotában is többszerzős: Kazinczy, Bessenyei, Batsányi, Baróti Szabó és Révai levelei is megtalálhatók e kéziratcsomóban (33.) – és a történeti-kritikai eszmény, amely „hiteles” szövegek kronologikus elrendezését kívánja, egyaránt nyomot hagyott e kötetben. A kiadvány ugyan kronologikus rendbe szervezi szövegeit, de Egyed Emese a kronologikus rendet korántsem tekinti „valódi” rendnek, értelmezésében a levelek nem az életrajzi tények semleges médiumai (25.).

A „forráskiadás szöveggkritikai eszményé”-t (6.) szem előtt tartó sajtó alá rendezésbe is új elemeket vitt Egyed Emese, amit a bevezető elején a „képlékenyebb könyvmodell” (5.) kifejezéssel vezet be: betűhív átiratot készített, amely a kézirat sajátosságait igyekszik viszszaadni. Megtartja a levelek átiratos hangjelölését (egységesen ő/ú/ü jelöli az ő/ó, ü/ú és az u/ú hangokat), mai eltérő központozását és helyesírását is. Szokatlan megoldás az is, hogy a levelekben használt többféle betűjelölést is megőrzi: az s-t s/S/l, a k-t k/K, a z-t z/Z-t adja vissza, nem oldja fel a főszövegben a gyakran használt rövidítéseket (de ígérete ellenére legtöbbször a jegyzetekben sem – például 254.). Elképzelése több szempontból is elfogadható, mivel így az olvasó folyamatosan szembesülni kénytelen a szöveg idegenségével, valamint a kéziratosság sajátos, a nyomtatás szocializálta olvasó számára szokatlan materialitásával. Eljárása ugyanakkor nem teljesen következetes, mivel olyan jelek is bekerültek a kiadványba, amelyek az eredeti kéziratban nincsenek. Ezek egy része elfogadható, maga is hivatkozik a korabeli nyomtatványok (32.) gyakorlatára: a levelek aláhúzással kiemelt szavait kurzívval adja vissza. Más részük viszont kérdéses: a gyakori jel- és ragróvi-

dítéseket csillaggal jelöli, a betű fölötti vonallal jelölt hosszú magánhangzókat pedig vastagon szedi, amelyek viszont még a korabeli kiadványokra sem jellemzőek.

A kiadvány tartalmi vonatkozásaiba nem kívánok részletesen belemenni, mivel az egyes levelek értelmezése nem e recenzió feladata: minden egyes olvasó mást lát megjegyzetésre érdemesnek, más előismerettel rendelkezik, ráadásul a XVIII. század végi szövegek kiadásának sem alakult ki egységes jegyzetelési gyakorlata a magyar irodalomtudományban. És akkor még nem is szóltunk a levelek gazdag tartalmáról, a Barcsay és Orczy számára egyértelmű utalások megfejthetlenségéről. Egy kutató mégoly hosszú munkával sem képes mindnek utánajárni, megnyugtatóan feloldani.

A következő három példa csak adalék, árnyalandó az Egyed Emese által kialakított Barcsay-képet. Az első egy rövidebb megjegyzés. Barcsay az 1772. április 6-i levelében Orczy figyelmébe ajánl valakit: „A Persiai Gazelláknak jeles Fordítójával most jó volna megismerkedni, ’s mivel Festetits Ur már Pozsonyb* lakik, Majláth Urnál hasonló alkalmatosság vagyon a véle való találkozásra. Külömb* a Stern Kukerische Házba lakik auf der Bestäg. Bároczi nevű Magyar Test Őröltis ajánlok a M. Urnak; Sándor által hivattassa magához; hozzá való Barácságom nem engedi egyebet szollani ritka érdemeiről. –” (46–47. – Kiem. L. G.) A kiadásban a „Persiai Gazelláknak jeles Fordítója”-ról van jegyzet, amely szerint Barcsay „Báróczit mint a Cassandra című heroikus regény fordítóját említi”. (257.) Am a levélből idézett, valamint a kiemelt részek egyértelműen két ember ajánlásáról tanúskodnak, akik közül az egyik a második mondatban említett Báróczi. A „Persiai Gazellák” fordítója azonban valószínűleg Reviczky Károly lehet, aki 1771-ben Bécsben jelentette meg Háfiz 16 *ghazalját* latin fordításban.⁷ A levelezés még néhányszor emlegeti őt mint politikus, de e kapcsolat esetleges irodalmi vonatkozásáról bővebbet nem tudunk meg, mindenesetre az adat új fényt vet Barcsay költészeti mintáiról, tájékozódásáról.

A második megjegyzés messzebb mutató, a kor műfaj- és irodalomszemléletének problémáját veti föl. 1772. május 29-i levelét így kezdi Barcsay: „Ki-mondhatatlan örömmel vettem az elrejtett drága portékáknak Laistromát”. Az előző levelek alapján egyértelmű, hogy Barcsay ekkor még nem olvasta Orczy verseit,⁸ most is csak címetek kapott. E levélben azonban pusztán a címük alapján ismert verseket hat szövegosztályba sorolja: „letzke, intés”; „Apollonak sugarlásából” költ, a megnevezés alapján talán múzsaversek; „tréfás Satirák”; „Levél”, „NapKeleti mese” és végül „áhitatos irások”. (52–53.) A jegyzetekben Egyed Emese megállapítja, hogy e szövegek „egy ma ismeretlen Orczy-kézirategyüttes darabjai”. (260.) A bevezetőben viszont úgy értelmezi Barcsay levelét, mint amelyben „Orczy felkérésére könyveket csoportosít (Orczy feltehetőleg sorozatba kívánta a különböző füzeteket kötetni)”. (17.) Elképzelhető ez a fajta értelmezés is, de számomra Egyed jegyzetekben megadott értelmezése tűnik valószínűbbnek, tehát egy címlista és addigi „Orczy-ismeretei” alapján készítette Barcsay a felosztást. Mindenesetre érdemes elgondolkodni azon, hogy Barcsay ilyen magabiztosan osztotta be a csak címük alapján ismert műveket: a történeti-poétikai vizsgálatok számára a címek talán több információt rejtenek, mint azt sejtettük.

A harmadik ismét csak egy rövid megjegyzés a „Barátim! ha egyszer az én Orám el jön” kezdetű sírverséről, amely talán az egyik legismertebb, Barcsay életében kétszer is megjelent, két magánlevélben is közölt fordítás forrását tisztázhatja. Próbára beütve a német címet és a névből a „freiherr” kifejezést a Google-ba, meglepetésemre sikerrel jártam, az egyik oldalon a Barcsay-féle német szöveggel egyező verset olvashatni.⁹ A szerző Eberhard Friedrich Freiherr von Gemmingen (1726–1791), aki egyáltalán nem ismeretlen a ko-

rabeli német irodalomban, intenzív levelezést folytatott például Hallerral és Bodmerrel, 1771 és 1774 között a Göttinger Musenalmanachban jelentek meg elégiái... A német irodalomtörténet-írás már a XIX. század első felében sokat ír róla.¹⁰ Gemmingen 1769-ben megjelent gyűjteményes kötete a verset még nem tartalmazza.¹¹

Mindezek után hadd álljon zárásul egy idézet Egyed Emesétől, remélve, hogy sikerült a benne foglalt óhajt valamelyest megvalósítani: „Nem hisszük hogy a kérdések lezárása volna az irodalomkutató feladata; a szövegforrás és a műhelymunka a nyilvánossá tételtől kezdve válhatnak (a korszak kifejezésével élve) a *társalkodás* alapjává.” (34.)

(Erdélyi Tudományos Füzetek 236. Sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Egyed Emese, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület, 2002, 357 lap, 1620 Ft.)

LABÁDI GERGELY

1 EGYED Emese, *Levevők fejéről Múzsák sisakomat: Barcsay Ábrahám költészete*, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület, 1998, 40–49.

2 ONDER Csaba, *Lehet-e szívük a filológusoknak? (filológia és filológia)*, It, 1999/1, 153–156.

3 THIMÁR Attila, *Hozzászólás Onder Csabának a filológusok anatómiáját vizsgáló dolgozatához*, It, 2000/2, 321–323.; ONDER Csaba, *Válasz Thimár Attilának*, It, 2000/2, 324–325.

4 BALOGH Piroska, *Esszé és/vagy tanulmány?*, Élet és irodalom, 2000. febr. 4. (<http://www.es.hu/old/0005/index.htm> [kritika])

5 Orczy Lőrinc Ányos Pálnak, 1782. augusztus 23., MTAK Kt. RUI 4r 38sz., 208–211. (Ányos ún. Akadémiai Kódexe – Kiem. L. G.) A levél megjelent Koltai Virgil közlésében is (*Ányos Pál élete és költészete*, Bp., 1882, 60–61.), de azóta tudomásom szerint nem.

6 BATSÁNYI János *összes művei. II. Prózaí művek*, sajtó alá rend. KERESZTURY Dezső és TARNAI Andor, Bp., Akadémiai Kiadó, 1960, 134.

7 L. SZAUDER József, *Csokonai poétikájához = Uő, Az éj és a csillagok. Tanulmányok*

Csokonairól, Bp., Akadémiai Kiadó, 1980, 360–361.

8 Nem értek tehát egyet H. Kakucska Máriával, aki erre a misszilire hivatkozva arról ír, hogy Orczy lemásolta verseit Barcsay számára. (H. KAKUCSKA Mária, *Orczy Lőrinc hagyatéka, ismeretlen versei és a tűz nem szelektáló pusztításáról*, MKSz, 2002/1, 79–80.)

9 <http://www.stuttgarter-poetscorner.de/gemmingen1.htm> (2005. febr. 5.) – Az adatot még a recenzió megírása előtt elküldtem Egyed Emesének.

10 Például: *Geschichte der Poesie und Beredsamkeit seit dem Ende des dreizehnten Jahrhunderts* von Friedrich BOUTERWEK, Band XI, Göttingen, bey Johann Friedrich RÖMER, 1819, 280–281.; J. S. ERSCH, J. G. GRUBER, *Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste*, Theil 57, Leipzig, 1853, 300–304.

11 *Poetische und Prosaische Stücke* von dem Freiherrn von G***. Neue, sehr vermehrte und verbesserte Auflage, Braunschweig, 1769 – A Musenalmanach vonatkozó kötetei sajnos még nem jártak a kezemben.